

Наскенова С., академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, тарих факультеті, ГИ-47 тобының студенті
(*Ғылыми жетекші – аға оқытушы, Бөдеев Қ.Т.*)

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ САЛТ-ДӘСТҮРІНІҢ БҮГІНГІ ЖАЙ-КҮЙІ

XXI ғасыр – технологиялар мен ақпараттық құралдар заманы. Ұлттық салт-сана ұғымын қоғамнан алшақтатуға дайын тұрған кезеңнің басы. Қазіргі кезеңде кез-келген мемлекет ұстанымы заман талабына сай өмір сүру. Сондықтан өскелең ұрпақты «барлық әдет-ғұрыптар мен ұлттық дәстүрді жатқа біледі немесе ұлттық құндылықтың мәнін түсініп, оны мәңгілікке сақтай алады» деп айта алмаймыз. Себебі, технология еңсерген кезеңде адамның өткенінен алшақтауы басым үдеріске айналады. Этникалық болмысына алаңдайтын ұрпақ бойында туындайтын заңды сұрақ: «Қоғамда ұлттық салт-дәстүрлердің алатын орны қандай?».

Жалпы, «Қазақ кеңес энциклопедиясында»: «Дәстүр дегеніміз ұрпақтан-ұрпаққа көшетін тарихи қалыптасқан әлеуметтік нормалар мен принциптер. Дәстүр – қоғамдық ұйымдар мен халықтың мінез-құлқы мен іс-әрекеттерінің рухани негізі» [1] делінген. Яғни әр халықтың өзіне тән әдеп-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері болады, осы ұлттық мәдениет арқылы сол халық өзінің қасиеттерін, мінез-құлқын, тәрбиесі мен құндылықтарын көрсете алады.

Қазақтың мәдениеті мен өркениеті кең, өте бай деп айта аламыз. Өзге ұлттар секілді адамның рухани және материалдық мәдениетінің барлық нұсқаларын Мемлекетімізде 130-дан аса ұлт өкілдері мекен етеді, яғни осы жерде мәдениетіміздің артықшылықтарын біршама атап кетуге болады. Тіліміз бен дініміз, тәрбиесіміз бен салт-дәстүріміз, әдеп-ғұрыптармыз, халқымыз, туған жеріміз – осылардың барлығы біздің қадір-қасиетімізді, өнегемізді, адамгершілігімізді, патриоттық сезімдерімізді көрсетеді.

Қазақ халқы ұлттық салт-дәстүрлерге бай мемлекеттердің бірі. Қазақ елінде салт-дәстүрлердің бірнеше түрлерін кездестіруге болады: соның ішінде, бала тәрбиесіне байланысты шілдехана, сүйінші, көрімдік, балаға ат қою, бесікке салу, қыркынан шығару, тұсау кесу, атқа мінгізу, сүндет той, тіл ашар болып бөлінеді; әлеуметтік-мәдени салт-дәстүрлерге: қазақ ауылы, ауыл-адамдарының туыстық қатынасы, шешендік сөз өнері, қазақтың ұлттық әуен аспаптары, үйлену-үй болуға байланысты, қонақ күту, ұлттық мерекелерді өткізу сияқты түрлері кіреді; сонымен қатар қазақ халқында беташар, тыйым, жеті ата, базарлық, тізе бүгу, шашу, тоқымқағар және тағы басқа көптеген ұлттық салт-санамызды көрсететін дәстүрлеріміз жетерлік [2]. Алайда, уақыт өткен сайын біраз салт-дәстүрлеріміз де ұмыт бола жатыр, қоғамнан да жоғалып бара жатыр деп айтуға болады.

Жаңа ғасыр – жаңа технологиялар, жаңа ізденістер ғасыры. Заман талабы өзгерген сайын адамзаттың да ұлттық ой-санаға, дәстүрлерге деген көзқарасы өзгеруде. Яғни, қазақ халқының салт-дәстүрлері тіршілік кәсібіне, наным - сеніміне, өмірге деген көзқарастарына байланысты, ұрпақтан-ұрпаққа берілгенде ауысып, өзгеріп, жаңарып отырады. Қазіргі уақыттың өмір ағымына байланысты кейбіреулері түрленіп қана қоймай, жаңадан еніп те жатыр. Қазақтың ұлттық салт-дәстүрлерінің өзгеріп, қоғамға жаңадан енгізілуі дұрыс па? Заман талабына сай ұлттық салт-дәстүрлер өзгертілуді қажет ете ме? Осы сұрақтарға жауап беру үшін ең алдымен қазақ халқының ұмытылып бара жатқан ұлттық салт-дәстүрлеріне тоқталып өтсек.

Айдар, яғни ұл баланың төбе шашын ұзарта өсіріп, моншақ араластыра өріп қойған. Бұл ғұрып негізінен, тіл-көзден сақтау үшін ер балаларға жасалады. Мысалы, Кенесарының інісі Наурызбай батырдың ұзын айдары болғаны тарихтан-ақ белгілі. Қазіргі кезде бұл атау жастар арасында да, үлкендер арасында да көп қолданысқа ие емес екендігін көруге болады, себебі бұл ғұрыпты жастарымыз іштей білсе де, оның атауын білуі екіталай.

Аунату. Қазақтар үйіне келіп қонақ болған, қонып кеткен адамдардың отырған, жатқан жеріне «баламыз осы атасына тартсын, бойына осы атасының қасиеттері қонсын» деп балаларын аунатып алатын болған. Елге, ағайынға сыйлы азамат кіндік қаны тамған туған жеріне келгенінде халық, туған-туыстары, дос жарандары оны сол жердің топырағына аунатып алған. Шыңғыс Айтматовтың үйіне Мұхтар Әуезов келгенде, ол отырған орындыққа ұлын аунатып алған көрінеді.

Байғазы беру. Үлкеннің кішіге, яғни балаға беретін сыйы. Жас ұл-қыз, бойжеткен, бозбала жаңа киім кигенде, жаңа зат алғанда аға, апа, ата-әжесінен, туған-туыстарынан оған байғазы сұрайды. Олар байғазыға ақша, мал, мүлік, әйтеуір бір зат беріп, құтты болсын айтады.

Жол беру. Қазақта үлкен адам келе жатқанында алдын кесіп өтпейді, оған жол береді, үйге кіргенінде орнынан тұрып төрге отырғызады. Аң аулағанда да жасы үлкен адам бірінші болып оқ шығарады, олжаның алғашқысын иемденеді. Алыстан келген қонаққа да, қызметі мен шені үлкен

адамдарға да әр істе жол береді. Мұның бәрі қазақтың дәстүрлі әдет-ғұрыптарындағы этикалық жоралғы болып саналады.

Қонақ кәде айту. Үй иесі қонағына «Қонақ кәде айта отырыңыз», - деп қолқа салатын болған. Ол - өлең айтыңыз, күй тартыңыз, өнер көрсетіңіз деген тілек, қонақтың өнерін, қабілетін сынау, көңілді отыру деген мағынаны білдіреді. Сол себепті қазақтар баласын жастайынан ән айту, күй тарту тәрізді өнерге баулыған. Өйткені қонақ кәде айта алмай қалу – ыңғайсыз жағдай [3].

Жеті ата. Жеті атасын білмеген – жетесіз. Өмір тәжірибесі мол халқымыз кейінгі ұрпаққа жеті атасын білуді міндеттеген және оны үйреткен, жаттатқан, себебі мұның әлеуметтік зор мәні болған. Екіншіден, қазақ халқы жеті атаға дейін қыз алыспаған. Бұрынғы адамдар бір – бірімен танысқанда, жүздескенде руын, тегін сұрауы осыдан шыққан. Сондықтан әр қазақ баласы өз ата-тегін білу тектілік әрі ұлттық тәртіп пен жөн білудің бір саласы болып саналған [4].

Соңғы ұмытылып бара жатқан дәстүріміздің қатарына *бесік жыры* да жатады. Бесік жыры – бесікте жатқан нәрестеге айтылатын жыр немесе өлең-шумақ. Ерте кездері әжелеріміз бен апаларымыз, аналарымыз бесік жырын арнайы жаңа туылған нәрестелерге ұйқысы тәтті, тыныш ұйқыға бөлену үшін айтатын. Қазіргі кезде, бесік жырын жатқа айтып, барлық ынтасымен ән қылып жырлайтын аналарды, әжелерімізді кездестіруіміз сирек.

Қазіргі таңда қазақ халқының көпшілігі өз ұлтының салт-дәстүрін, әдеп-ғұрпын біле бермейтіндігі немесе ұстанбайтындығы белгілі. Осы мәселе қазіргі кезде өзекті мәселелердің қатарына жатады, себебі қазақ жұрты, тіпті қазақ баласы өзінің салт-дәстүрлері мен әдеп-ғұрпын біліп, міндетті түрде сақтай отырып, келесі ұрпаққа жеткізе білуі тиіс. Алайда, осы ұлттық құндылықтардың сақталу-сақталмауы қоғамға және заманға байланысты болады. Кейінгі ұрпақ ұлттық салт-санамыздың мәнін түсініп, оны қадір тұтып, өзекті жаһандық проблемаға айналдырмаса болғаны. Келесі ұрпақ ұлттық салт-дәстүрдің мәнін түсінуі үшін қазіргі ұрпақ ұлттық құндылықтарды толығымен жетілдіріп алуы тиіс, бұл – кез-келген қазақ баласының міндеті.

Ата-бабаларымыздың рухани және материалдық мәдени құндылықтарын жас ұрпақтың бойына сіңіру, әрі соның негізінде оларға ұлттық мәнде тәрбие беру – өзекті педагогикалық мәселелердің бірі көптеген педагогикалық ғылыми зерттеулердің өзегіне айналууда. Сондықтан кейінгі жас ұрпақ ұлттық салт-дәстүрлерді құрметтеуі керек.

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, кез-келген мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік гүлденуі мен қауіпсіздігі халықтың білімі мен интеллектуалдық ресурстарымен тығыз байланысты. Интеллектуалды ұлт болу деген тар шеңбердегі ұғым емес, оның түпкі иірімінде ұлттық негіз, ұлттық болмыс жатыр. Ұлттың сапалық құрамын арттыру тек қан тазалығын жақсартумен ғана шектелмейді, рух тазалығын тәрбиелеу арқылы да биік мұратқа жетуге болады. Ал, оның түпкі мақсатында инновациялық терең білім алу қажеттілігі мен технологиялар әлемінде қабілеттілік таныту сұранысы мен мұндалап тұр. Өкінішке орай, бүгінгі таңда біздің елімізде интеллектуалдық тапшылық қай кездегіден де жоғары [5].

Бүгінгі қазақ ұлты – өркениет орталығы саналатын қала халқына айналып, сапалық жағынан көп ілгеріледі, бүтіндей аграрлық жағдайдан гөрі, индустриялық-инновациялық мемлекет құруға көшіп отыр. Сонымен бірге «Мәңгі ел» ұлттық идеясымен қаруланған тәуелсіз халық.

Біздің ұлттық салт-дәстүріміз бен психологиямыз да тәуір қасиеттермен қатар арылатын кемшіліктеріміз бар екенін білеміз. Олардың қауіпті де, қауіпсіз жақтары бар екенін ескеріп кетуіміз қажет. Біздің жаңа заманға кішіпейілдігіміз сондай: кейде өз қоғамымызда атымен жоқ шатақтарды өзіміз іздеп таба қойғышпыз. Мысалы, отызыншы жылдары таптық қатынастар әлі кеңінен етек жая қоймаған біздің қауым тап жауларын құрту жолындағы күресте басқа жұрттың бәрінен озып кеттік. Өзіміздің тамырымызға өзіміз балта шаптық. Сол сияқты жаһанданамыз екен деп өзіміздің ең жоғарғы адамгершілігімізді асқақтатып келе жатқан адам тәрбиесінде үлкен маңызы бар салт-дәстүріміз бен әдет-ғұрыптарымызға да өзіміз шабуыл жасаудан сақтанған жөн.

Ұлттық сана дегеніміздің өзі де әр адамның жеке азаматтық санасы сияқты, әр ұлттың өз тіршілігін өзі бағдарлауы, өзінің барар жерін, шығар биігін өзі белгілеуі, өзінің алдына өзі мақсат қоя білуі деп түсінеміз. Осыған орай Ә. Кекілбаев айтқандай «дәстүр - әдеппен, әдет-ғұрыппен, мың жылдап қалыптасқан дағдымен күресу есуастық. Бірақ оның бәрін жаңа жағдайға лайықтамай, жаңғыртпай, сол қалпында ұстануға тырысу – өз аяғыңды өзің тұсап, өз қолыңды өзің кісендеумен бара-бар»- деген еді [6].

«Дәстүрдің озығы бар, тозығы бар» деген ұранның кесірінен қаншама асыл дәстүрлерді жоғалтып алдық. Қоғамдағы келенсіздіктердің орын алуы солардың бәрін реттеп отыратын салт-дәстүрлердің өзгеріске ұшырауынан немесе мүлдем жоғалуынан деп бағалауға болады. Сондықтан ата-бабадан мұра болып келе жатқан ешқандай дәстүрді өзгертудің қажеті жоқ, тек соны заманға

лайықтап, бейімдеп қолдануды қолға алу керек. М.Әуезов «...егер, шын мәнінде, ерікті ел боламыз десек, өзге өркениетті елдермен иық тірестіріп, терезе теңестіреміз десек, халықтық салтымызға, елдік дәстүрімізге мейлінше адал болып, оны барынша қадірлеп, қасиеттеуіміз керек», деген салиқалы ой білдірген болатын [7]. Бүгінгі таңда «Ана тілі» апталығы көпшілігіміз біле бермейтін ежелгі салт-дәстүрлерді жеткізуде, насихаттауда қазіргі таңда ерекше тер төгіп жатқан бірден-бір басылымға айналып отыр. Сол сияқты «Алтын Орда», «Қазақ әдебиеті» газеттері, «Парасат», «Жалын», «Қазақстан тарихы» журналдары қазақтың бүгінгі таңда мүлде ұмытылып бара жатқан салт-дәстүрлерін жұрт назарына ұсынады. Қазіргі таңда, жастарымыздың көпшілігі әлеуметтік желілерінде, интернет порталдарында отыратындықтан, ұлттық салт-дәстүрлерді ұмытпау, оны сақтау және ұрпақ тәрбиелеуінде маңызды рөл атқаратындығын дәлелдейтін мақалалар жазылу керек деп есептейміз. Мақаланың да тақырыбы жастарға қызықты болатындай, оны көруге ұмтылатындай болуы қажет.

Жоғарыда айтылып өткендей, қазақ халқының біршама дәстүрлері мен әдеп-ғұрыптары ұмыт бола жатыр, олардың қоғамда орны жоғалып бара жатыр деп айтуға болады. Аталып өткен салт-дәстүрлердің түсіндірілуіне сәйкес, оның қалай орындалатынын түсінеміз. Кей жағдайда олардың орындалуын көріп те жүрміз. Дегенмен олардың қалай аталатынын да білмей жататын кездеріміз болады. Мысалы, айдар деп аталатын ғұрыптың бар екендігін білеміз. Бүгінде сүндет тойына дейінгі ұл балалардың шашын өсіріп, өріп қоятындығын байқаймыз. Алайда, осы дәстүріміздің шын мәнінде «айдар» деген атауға ие екендігін бәрі біле бермейді. Дегенмен, қайта жаңғырмай отырған дәстүрлер де бар. Мысалы, «аунату» дәстүрі.

Бүгінде бесік жырын айта алатын аналарымыз бен әжелеріміз жоқтың қасы. Ол қазақ қоғамының салтымызды сақтауда алғашқы орындарда тұр десек қателеспейміз. Бесік жыры айтылуы үшін нәресте бесікке бөленуі қажет. Бұл – жырды айтудағы басты міндет, осыны көптеген ата-аналар түсіне бермейді. Себебі бесікке бөлеу және бесік жырын айту – халқымыздың екі бөлек дәстүрлері. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына «Қазақстан-2050» стратегиясы: Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында: «Дәстүр мен мәдениет - ұлттың генетикалық коды. Патшалықтың, төңкеріс дүмпуі мен тоталитаризмнің барлық ауыртпалығы мен қиыншылықтарына қарамастан, біздің еліміздің аумағында тұратын қазақтар және басқа да халықтардың өкілдері өздерінің мәдени ерекшеліктерін сақтай алды. Тәуелсіздік жылдарында жаһандану мен вестерденуге қарамастан, біздің мәдени іргетасымыз беки түсті. Қазақстан – бірегей ел. Біздің қоғамда әртүрлі мәдени элементтер бір-бірімен біріккен және бірін-бірі толықтырып тұрады, біріне-бірі нәр беріп тұрады. Біз өзіміздің ұлттық мәдениетіміз бен дәстүрлерімізді осы әралуандығымен және ұлылығымен қойып қорғауымыз керек, мәдени игілігімізді бөлшектеп болса да жинастыруымыз керек» - деген болатын [8].

Ұлттың ұлт болып қалыптасуы үшін міндетті түрде оның салт-дәстүрлері мен әдеп-ғұрыптары сақталуы керек. Егер заман өзгеріп бара жатыр десек, қоғамға енген заманауи өзгерістермен қатар ғұрыптарымыз да насихатталуы тиіс. Техниканың заманы дей отырып, сол технологияларды пайдалану арқылы, болмысымыз, қазақи ерекшеліктеріміз ұрпақтан-ұрпаққа жетуі тиіс.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Махсұтова, М. Қазақтың салт-дәстүрлері-ұлттық құндылық. //sabaqtar.kz/shigarmalar/1503-azaty-salt-dstrler-ltty-ndyly.html
2. Ұлттық салт-дәстүрлер түрлері. "Еркетай" порталы. – 2013 ж.
3. Мұстафина А. Ұмытыла бастаған ежелгі қазақ салт-дәстүрлері. – 2013 ж.
4. Кенжеахметұлы С. Жеті атаны білуіміз керек. //Ана тілі, 2011, 13 қаңтар.
5. Сизова Л. Қазақстан балалары: әлем әдебиеті жолында. - 2014 ж.
6. Төлеуғалиұлы Б. Ұлттық мәдениет және салт-дәстүр. // Маңғыстау, 2013 ж.
7. Нәби Ә. Салт-дәстүрлерді сақтауымыз қажет. // Ана тілі, 2012 ж.
8. Әбдірасылқызы А. Қазақтың әдеп-ғұрып, салт-дәстүрлері танымдық, тәрбиелік маңызға бай. // e-islam.tarmpi.kz